

Beata Sufa<http://orcid.org/0000-0001-9504-2374>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

beata.sufa@up.krakow.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.18

Strój jako istotny element w działalności Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni – tradycja i współczesność

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest refleksja kulturoznawcza nad obecnością i znaczeniem ludowego stroju komborskiego w kulturze i działalności przedsiębiorczej członkiń Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni. W pierwszej części artykułu na podstawie analizy literatury przedmiotu wyjaśniono podstawowe terminy związane z podjętym tematem, określono, czym jest strój ludowy – w tym strój komborski – jakie pełnił funkcje oraz jakie czynniki determinowały jego wygląd i formy. W kolejnej części tekstu zaprezentowano materiał eksploracyjny, ukazujący znaczenie ludowego stroju komborskiego i jego wykorzystanie w działalności przedsiębiorczej oraz edukacyjnej członkiń KGW w Komborni. Podstawą analizy są dane pochodzące z badań własnych, które zostały przeprowadzone we wrześniu 2022 r. Zgromadzony materiał badawczy uzyskano na podstawie wypowiedzi zebranych za pomocą kwestionariusza ankiety, swobodnych wywiadów z listą poszukiwanych zagadnień przeprowadzonych z: prof. dr. hab. Kazimierzem Szmydem z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie, przewodniczącą i członkiniami Koła Gospodyń Wiejskich z Komborni, sołtysiem wsi Kombornia, a także zapisów zgromadzonych w *Kronice Koła Gospodyń Wiejskich z Komborni*. Wyniki badań pokazały, że rozmówcy dostrzegają potrzebę kultywowania komborskiego stroju ludowego i tradycji z nim związanych, kierując się pobudkami kulturowo-poznawczymi, aplikacyjnymi, jak również emocjonalnymi. Strój ludowy komborski stanowi znaczący i niezbywalny element współczesnego życia regionalnego. Był i jest noszony podczas uroczystości na szczeblu lokalnym i państwowym. Dodatkowo zakłada się go również w czasie organizowanych przez członkinie Koła Gospodyń Wiejskich licznych warsztatów towarzyszących poznawaniu historii stroju i tradycji związanych z regionem. Wypowiedzi respondentów świadczą o mocnym utożsamianiu się ze strojem komborskim, który jest symbolem przynależności do regionu. Badani wskazali na brak ciągłości pokoleniowej i stopniowe zrywanie więzi z tradycją noszenia stroju, co może budzić uzasadniony niepokój. Przybliżanie dziedzictwa kulturowego regionu, w tym komborskiego stroju ludowego i tradycji z nim związanych, przez członkinie KGW w Komborni może się okazać jednym ze

znaczących sposobów kształtowania osobowości, wrażliwości i kreatywności młodych pokoleń.

SŁOWA KLUCZE: strój ludowy, komborski strój ludowy, działalność przedsiębiorcza, dziedzictwo kulturowe, tożsamość kulturowa, edukacja

ABSTRACT

Folk Costumes as an Important Element in the Activities of the Rural Housewives' Club in Kombornia. Tradition and Contemporaneity

The purpose of the article is a scholarly reflection on the presence and significance of Kombornia folk costume in the culture and entrepreneurial activities of the members of the Rural Housewives' Club in Kombornia. The first part of the article, based on an analysis of the literature, explains the basic terms related to the subject. It defines what folk costume is, including the Kombornia costume, what functions it performed, and what factors determined its appearance and forms. The next part presents exploratory material, showing the importance of Kombornia folk costume and its use in the entrepreneurial and educational activities of Club members in Kombornia. The analysis is based on self-reported survey data, which was conducted in September 2022. The collected material was obtained on the basis of statements collected by means of a survey questionnaire, free interviews with a list of sought-after issues conducted with: Prof. Kazimierz Szmyd from the National Academy of Applied Sciences in Krosno, the chairman and members of the Kombornia Rural Housewives' Club, the Kombornia village mayor, and records collected in the Chronicles of the Kombornia Rural Housewives' Club. The results of the survey indicated that interviewees recognize the need to cultivate the Kombornia folk costume and the traditions associated with it, guided by cultural-cognitive, applied, in addition to emotional motives. The Kombornia folk costume is a significant and inalienable part of modern local life. It has been worn during ceremonies at the local and state levels. In addition, it is also worn during the numerous workshops organized by members of the Rural Housewives' Club related to learning about the history of costume and traditions associated with the region. The respondents' statements testify to a strong identification with the Kombornia costume, which is a symbol of belonging to the region. The respondents pointed to the lack of generational continuity and the gradual severing of ties with the tradition of wearing the costume, which may be a legitimate concern. Presenting the cultural heritage of the region, including the Kombornia folk costume and traditions associated with it by the members of the Club in Kombornia may prove to be one of the significant ways of shaping the personality, sensitivity and creativity of young generations.

KEYWORDS: folk costume, Kombornia folk costume, entrepreneurial activity, cultural heritage, cultural identity, education

Wprowadzenie

Współcześnie stopniowo wzrasta zainteresowanie zagadnieniami związanymi z poszukiwaniem korzeni oraz samą potrzebą zakorzenienia. Jest to, jak wskazuje profesor Kazimierz Szmyd z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie,

oczekiwany i cenny kierunek ponownego odkrywania własnej i środowiskowej tożsamości, czyli osobowej niepowtarzalności oraz kulturowej przynależności. Czyni się to refleksyjnie lub z innych powodów. Ma to istotne znaczenie w przywracaniu własnej, rodzimej i środowiskowej pamięci kulturowej, przynależności do określonej grupy społecznej, kulturowej, etnicznej, do obyczajów, obrzędów, rytuałów itp.¹

Zauważanie własnych korzeni stanowi podstawę pozwalającą jednostkom i społecznościom dostrzegać pierwotne i późniejsze przyczyny, dla których włączają się one w szersze kręgi życia społecznego i kultury powszechnej, oraz zaobserwować, jak ten proces przebiegał w miarę upływu historii.

Kultura lokalna umożliwia odkrywanie własnego i wspólnotowego ego, bliskości i pokrewności, obyczajowości innych osób pochodzących z tego samego środowiska tradycji i mających podobne wartości, a także pozwala na wspólne przeżywanie nowych doświadczeń, form zabawy, różnych wiejskich uroczystości. Zakorzenie w tradycji lokalnej to podstawa, na której buduje się tożsamość kulturową, postawy otwartości i akceptacji odmienności (Suchocka i Królikowska, 2014; Szyfer, 1997; Ossowski, 1967; Dyczewski, 2002). Stąd tak ważne jest zgłębianie tradycji noszenia i kultywowania stroju ludowego jako istotnego elementu kultury wsi (Misiejuk, 2005). Jest to także element poznawania swojej małej ojczyzny i wrastania w życie regionu.

Celem artykułu jest refleksja kulturoznawcza nad obecnością i znaczeniem ludowego stroju komborskiego w kulturze i działalności przedsiębiorczej członkiń Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni. Rola tego koła, jak i innych kół gospodyń wiejskich (KGW) w społecznościach lokalnych jest znacząca. Są one do dnia dzisiejszego najpopularniejszą formą samoorganizacji kobiet na obszarach wiejskich (Szczepańska i Szczepański, 2019, s. 67). KGW odgrywały wiele istotnych ról, m.in. pomagały rodzinom wiejskim w edukacji i organizacji wypoczynku dzieci i młodzieży, miały swój wkład w rozwijanie przedsiębiorczości kobiet, działały na rzecz ochrony zdrowia i zabezpieczenia socjalnego społeczności

1 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona Beacie Sufie i Bernadecie Kosztyłe we wrześniu 2022 r.

wiejskiej. W 2023 r. obchodzono jubileusz 157-lecia działalności KGW na ziemiach polskich, a w 2024 r. Koło Gospodyń Wiejskich w Komborni będzie obchodziło 100-lecie swojej działalności. Członkinie kół gospodyń wiejskich, działające w tych organizacjach, nabywały umiejętności racjonalnego gospodarowania zasobami gospodarstwa domowego.

Jak zauważają Barbara Szczepańska i Jan Szczepański (2019, s. 67):

Spektrum podejmowanej działalności było bardzo szerokie, obejmowało przygotowywanie potraw, wdrażanie nowych rozwiązań w zakresie uprawy roślin i hodowli zwierząt. KGW prowadziły działalność modernizacyjną, uczyły, jak w najefektywniejszy sposób organizować sobie i rodzinie pracę w obejściu gospodarskim, jak być nowoczesną i zaradną gospodynią, żoną, matką.

Obecnie koła gospodyń wiejskich również pełnią wiele istotnych funkcji, m.in. kultywują lokalne tradycje i folklor (prowadzą warsztaty kulinarne, rękodzielnictwa, taneczne, edukacyjne), reprezentują wieś i gminę podczas różnorodnych wydarzeń i uroczystości lokalnych i państwowych. Odgrywają także istotną rolę w integrowaniu lokalnej społeczności.

W pierwszej części artykułu na podstawie analizy literatury przedmiotu zostaną wyjaśnione podstawowe terminy związane z podjętym tematem, określone będzie, czym jest strój ludowy – w tym strój komborski – jakie pełnił funkcje dawniej, a jakie sprawuje dziś, jakie czynniki determinowały jego wygląd i formy. W kolejnej części tekstu zaprezentowany zostanie materiał eksploracyjny, ukazujący znaczenie ludowego stroju komborskiego oraz jego wykorzystanie w działalności przedsiębiorczej oraz edukacyjnej członkiń KGW w Komborni. Podstawą analizy są dane pochodzące z badań własnych, które zostały przeprowadzone we wrześniu 2022 r. Zgromadzony materiał badawczy uzyskano na podstawie wypowiedzi zebranych za pomocą kwestionariusza ankiety oraz swobodnych wywiadów z listą poszukiwanych zagadnień przeprowadzonych z: prof. dr. hab. Kazimierzem Szmydem z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie, przewodniczącą i członkiniami Koła Gospodyń Wiejskich z Komborni oraz sołtysem wsi Kombornia. W celu opracowania materiału badawczego odwołano się również do zapisów w *Kronice Koła Gospodyń Wiejskich z Komborni*². W końcowej części publikacji

2 *Kronika Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni* została założona 40 lat temu przez Przewodniczącą KGW w Komborni, która zgromadziła historyczny materiał fotograficzny oraz spisała przekazy ustne od najstarszych mieszkanki wsi Kombornia (m.in. Aleksandry Kosztyły, Alicji Matusik, Władysławy Gierlach, Marii Kwolek, Ludwika Wojnar). Materiał ujęty w kronice Przewodnicząca KGW w Komborni wzbogaciła systematycznymi zapisami o przebiegu działalności Koła.

zostaną przedstawione propozycje dla praktyki pedagogicznej dotyczące kultywowania stroju i tradycji z nim związanych.

Strój ludowy dawniej i dziś

Strój ludowy to ważny i jeden z najbardziej efektownych elementów dorobku kultury wsi, wyrażający tożsamość, przynależność i odmienność noszącej go ludności. Głównie odnosi się on do regionu geograficznego i jego tradycji lub okresu w historii, którą reprezentuje (Piskorz-Branekova, 2008, s. 5). Traktowany jako odzież reprezentacyjna, specjalna, odświętna, strój ludowy pełnił różne funkcje i odgrywał rozmaite role w społeczności tradycyjnej, m.in. symboliczne, magiczne, obrzędowe, praktyczne, estetyczne, społeczne (do współczesności odnosi się nadal jedynie estetyczna). Jedną z wielu funkcji, jakie pełnił – i pełni obecnie – jest wyróżnianie czy wyodrębnianie (Gadomski, 2007, s. 16). Strój ludowy prezentował bogactwo, zasobność, określoną pozycję w społeczności i rodzinie, stanowiąc godność, dbałość o estetykę, stanowił wiano przy zamążpójściu, określał również wiek, płeć czy stan cywilny ludności go noszącej (Piskorz-Branekova, 2008, s. 5). W stroju manifestowało się poczucie więzi grupowej, umożliwiał on budowanie więzi społecznych szybciej niż przez język (Czachowski i Słomska-Nowak, 2013, s. 14). Podkreślał przynależność do regionu (Brzezińska, 2013, s. 16) lub specyfikę wykonywanego zawodu (np. różne grupy góralskie, sitarze biłgorajscy). Strój odgrywał również znaczącą rolę w obrzędowości ludowej, rodzinnej i kościelnej, a więc był zakładany na uroczystości takie jak wesela, dożynki, odpusty (Hermanowicz-Nowak, 1976, s. 379).

Zasięg poszczególnych form strojów zmieniał się stopniowo. Jeszcze na początku XX w. obejmował on jedną lub kilka wsi, parafię lub region etnograficzny i zamykał się głównie w granicach językowo-gwarowych. Stopniowo jednak, wraz ze zmianami granic administracyjnych oraz przemieszczaniem się ludności, zasięg poszczególnych strojów zaczął się zmieniać (kurczyć lub rozszerzać), a one same ulegały licznym modyfikacjom, a nawet całkowicie zanikały. Stąd w niektórych regionach nie można współcześnie odtworzyć wyróżniających się od innych strojów ludowych. Istniały jednak regiony takie jak Śląsk czy Wielkopolska, które pomimo zaborów i ich konsekwencji zachowały niezmienną w zasadniczej postaci strój ludowy przez pokolenia. Dla zmanifestowania idei wolnościowych, patriotyzmu czy przynależności narodowej były wykorzystywane celowo komplety bądź części stroju ludowego (biała sukmana krakowska założona przez naczelnika) (Gadomski, 2007, s. 16). Szczytowy okres rozwoju stroju ludowego i jego znaczących przeobrażeń

nastąpił w Polsce w drugiej połowie XIX i XX w., co wiązało się z uwłaszczeniem chłopów i rozwojem różnych dziedzin przemysłu. W okresie międzywojennym funkcja stroju stopniowo ulegała zmianom, przestał być on bowiem powszechnie noszoną odzieżą, a stał się ubiorem reprezentacyjnym. Proces ten po drugiej wojnie światowej jeszcze bardziej się pogłębił (Piskorz-Branekova, 2008, s. 5).

Elementy stroju, podobnie jak biżuteria, będące komponentem stanu majątkowego jego użytkownika, często były dziedziczone po przodkach, otaczane szacunkiem i kilkakrotnie przekazywane z pokolenia na pokolenie. Stanowiły one także formę lokaty kapitału, o czym m.in. świadczą „wyprawy” przygotowywane jako wiana dla kobiet. W ich skład wchodziły gotowe części stroju, a także sztuki płótna lub sukna do wykorzystania w przyszłości (Gadomski, 2007, s. 20).

Strój ludowy komborski

Dokonanie próby oceny stroju ludowego w wymiarze aksjologicznym nie jest zadaniem łatwym, wymaga bowiem, jak wskazuje Kazimierz Szmyd, uwzględnienia istotnych aspektów i kryteriów historycznych, regionalnych, etnicznych i lokalno-środowiskowych.

Ważne jest zarówno pytanie, jak i odpowiedź dotycząca cech (walorów) estetycznych, użytkowych, społecznego wydźwięku (afirmacji) i kształtowania się tożsamości kultury środowiskowej w długim czasie przemian historyczno-cywilizacyjnych³.

Badacz w odniesieniu do stroju komborskiego (rozpatrywanego na tle kultury obyczajowo-estetycznej) dostrzega zasadnicze powody „dla uznania stroju komborskiego jako «wartości» głębszej i trwalszej aniżeli gdzieś indziej na obszarze Podkarpacia Krośnieńskiego”⁴. Strój ten wyróżniają bowiem nie tylko cechy typowe dla regionu podkarpackiego, ale można również zauważyć cechy odmienne (np. połączona w całość biała bluzka i koszula, mocno namarszczona spódnica – około 5 m długości tkaniny). Istnieją bowiem, jak wskazuje K. Szmyd, „wyróżniające cechy lokalne w swej ludowej «uniwersalności»”⁵.

Komborski strój ludowy był jednym z najbardziej efektownych komponentów dorobku kultury wsi. Świadczył niejednokrotnie o zasobności,

3 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona Beacie Sufie i Bernadecie Kosztyłe we wrześniu 2022 r.

4 Jw.

5 Jw.

bogactwie osób go noszących, a także stanowił formę lokaty kapitału (wiano dla córek). Wskazując na walory stroju komborskiego, prof. dr hab. Kazimierz Szmyd podkreśla, że

jest on wartością oczywiście historyczną, nie do końca opisaną, ale żyje realnie i na kanwie przekazu werbalnego, a zwłaszcza jako fakt rękodzielniczy. Zawiera w swojej niepowtarzalnej postaci prostą, ale jakże kunsztowną estetykę, piękno czyste, intuicyjne, ale też doświadczane w mozolnym tworzeniu, dzieło pedantyczne, staranne, umiarkowanie bogate, nie przesadnie. Zawiera elementy trwałe, które powstawały w technologii prostej, dostępnej w zasadzie każdej ambitnej Gospodyni na wsi⁶.

Utrwalone zapisy, opisy wydarzeń, podczas których był prezentowany strój komborski, oraz fotografie zamieszczone w *Kronice Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni* świadczą o istnieniu żeńskiego ludowego stroju komborskiego. Analiza podań ustnych wskazuje również, że nie istniał charakterystyczny dla Komborni męski strój ludowy, który byłby wyróżnikiem wsi i jednoznacznie mógłby być identyfikowany z tym regionem. Z ustnych przekazów najstarszych mieszkańców Komborni, a także z materiałów zawartych w *Kronice Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni* wynika, że mężczyźni zakładali od święta białe koszule, ciemne spodnie, buty z wysokimi cholewkami i kapelusze, ale ich strój nie był postrzegany i nazywany jako męski strój komborski.

Żeński strój ludowy natomiast był od powstania określany jako komborski strój ludowy. Zdaniem prof. dr hab. Kazimierza Szmyda ma on

charakterystyczną formę i barwę, względna odrębność stylistyczna, oryginalność formy i kolorystyki stroju wynika z naturalnych, surowych uwarunkowań przyrody i życia, z których wyrastają poszczególne elementy stroju, uwarunkowane także dostępnością odpowiednich materiałów. Była to również kontynuacja środowiskowej tradycji, myśli i uczuć, podziwu nad urodą przyrodniczo-geograficzną Komborni. Wypływała paradoksalnie z trudu mozolnej pracy i zarazem nabożnego stosunku do ziemi żywicielki. Brała się też z odważnego i przekornego optymizmu w pokonywaniu trudów życia⁷.

Noszony tylko przez kobiety-mężatki podczas różnych uroczystości i świąt strój komborski był w całości szyty ręcznie. Odznaczał się on

6 Jw..

7 Wypowiedź pisemna prof. dr hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona Beacie Sufie i Bernadecie Koszytyle we wrześniu 2022 r

szczególными walorami estetycznymi i oryginalnością i składał się z takich elementów, jak: biała bluzka, fartuch, czepek, spódnica. Biała bluzka haftowana ręcznie (szczególnie manszety i kołnierzyk) połączona była jako całość z lnianą koszulą bez zdobień. Praktykowano tu dwa dodatki: jeden – wstawka z przodu, i drugi – kilka kolorowych kwiatków z materiału (rózyczki), które były przypięte w tym samym miejscu co czerwona wstawka. Z tyłu do bluzki przypięta była na wysokości korali czerwona kokarda o szerokości około 8 cm. Pluszowy/aksamitny gorset zazwyczaj o barwie ciemnej, najczęściej czarnej, był wyszywany kolorowymi motywami kwiatowymi. Do sznurowania gorsetu służyła wstążka przeplatana od góry na dół po przekątnej. Biała spódnica haftowana na biało odznaczała się licznymi zmarszczeniami, które wykonywano przy użyciu stosowanego do dziś sznurka materiałowego, i miała długość około 5 metrów. Ozdobą stroju były prawdziwe czerwone korale (trzy sznury) zapinane od tyłu. Współcześnie w stroju komborskim są już tylko ich repliki, gdyż prawdziwe korale, stanowiące cenny element stroju, były oddawane do kościoła parafialnego pod wezwaniem Matki Boskiej Pocieszenia w Komborni jako wota dziękczynne⁸. Uzupełnieniem stroju były dowolnie dobrane buty i czepek z tiulu służący do nakrycia głowy.

Zdaniem Kazimierza Szmyda strój komborski można uznać za wytwór, który

należał do kategorii wyróżniających dokonań. Jego sporządzenie wiele kosztowało, także pracy, zachodu, zaangażowania i ambicji osobistej, również wsparcia w rodzinie. Była to praca artystyczna, wręcz nabożna, bo takim celem ma służyć⁹.

Badacz podkreśla, że

strój odgrywał rolę wyróżniającą w otoczeniu, ale też łączył z otoczeniem, z większością ludzi wrażliwych na ludyczne, swojskie piękno. Było ono też plonem tej ludzkiej potrzeby i klimatu przyrodniczo-klimatycznego dawnej Komborni. Nie może być traktowany oddzielnie od całego życia wsi, środowiska większego w sensie kulturowym niż współczesna jej degradacja. Strój komborski jest zapewne swego rodzaju osią, ośrodkiem i znakiem tego środowiska. Musi i powinien być rozwijany, kontynuowany mimo różnych współczesnych ograniczeń. Ale nie może być urzeczywistniany poprzez jakiś „nakazowy” system edukacyjny. Ale powinien być

8 Informacje z trzyczęściowej *Kroniki Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni*, prowadzonej od 1924 r., przechowywanej w pomieszczeniu Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni.

9 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona mgr Bernadecie Kosztyle we wrześniu 2022

inspirowany, tworzony energią środowiska, ludzi wrażliwych i z wyobraźnią, w taki sposób, jak robiono to w Komborni u zarania i pierwotnie, kiedy się rozdził wysiłkiem, ale też przeżyciem artystyczno-ludowym w Komborni¹⁰.

Ustne podania mieszkanek wsi Kombornia, a także materiały kronikarskie wskazują, że strój komborski był przywdziewany jedynie od święta, na szczególne okazje przez kobiety jeszcze przed rokiem 1924, a więc przed powstaniem Koła Gospodyń Wiejskich i właściwie nie ulegał wpływowi mody (Brylak-Zaluska, 2014; zob. też Niemczyńska-Szurek, 2009; Piskorz-Branekova, 2007; Wójcik, 1965). Od lat 60. można zaobserwować stopniowe wygaszanie noszenia stroju. Był to proces samoistny. Do 1950 r. gospodynie z Komborni zakładały stroje na każdą uroczystość kościelną, a w latach 1960–1980 był on noszony już tylko przez kobiety z Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni i osobę pełniącą rolę swazki. Od roku 1980 jedynie członkinie KGW w Komborni zakładają i kultywują strój ludowy przy różnego typu uroczystościach, czego dowodem są liczne opisy, wzmianki, informacje i materiał fotograficzny w prasie („Dziennik Polski”, „Podkarpacie”, biuletyn Podkarpackiej Izby Rolniczej, „Komborski Dzwon”, „Nowiny”, „Prządki”) i w telewizji. Obecnie tylko 10 kobiet z Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni (istniejącego od 1924 r.) kultywuje tradycję noszenia ludowego stroju komborskiego, chociaż jeszcze kilka lat temu strój zakładało dwukrotnie, a nawet trzykrotnie więcej kobiet.

Powodem zmniejszającej się liczby osób z tego grona są m.in. czynniki naturalne, takie jak śmierć lub zły stan zdrowia. Młode mieszkanki wsi Kombornia, m.in. córki członkiń z KGW, chociaż bardzo cenią tradycję noszenia komborskiego stroju i uważają, że należy go kultywować, nie są zainteresowane zakładaniem tego reprezentacyjnego ubioru, bowiem, jak zauważa przewodnicząca Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni Zofia Kosztyła:

łączy się to m.in. z planowaniem czasu, dostosowaniem się do grafiku (każdy strój ma harmonogram użycia podczas różnych świąt i uroczystości) i dyspozycyjnością, a młode kobiety są dzisiaj bardzo zapracowane, a ponadto o strój ludowy należy szczególnie dbać i go pielęgnować z należytą pieczołowitością, a jego noszenie wymaga często dobrej kondycji fizycznej (po założeniu stroju nie można np. siadać, żeby materiał nie został zgnieciony, a wielogodzinne stanie bywa męczące)¹¹.

10 Jw..

11 Wypowiedź Przewodniczącej Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni Zofii Kosztyły uzyskana za pomocą techniki wywiadu we wrześniu 2022 r.

Można także zauważyć brak ciągłości pokoleniowej i stopniowe zrywanie więzi z tradycją noszenia stroju, na co również zwraca uwagę Zofia Kosztyła.

Znaczenie komborskiego stroju ludowego w działalności Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni

W celu określenia znaczenia komborskiego stroju ludowego w działalności Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni od 1924 r. do chwili obecnej odwołano się do kilku przekazów, m.in. do zapisów ujętych w materiałach kronikarskich, wypowiedzi wspomnianego już pedagoga-profesora w zakresie nauk humanistycznych i społecznych Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie, sołtysa Komborni Jana Wawrzkowicza, wypowiedzi członkiń KGW w Komborni (10 osób) i przewodniczącej tego Koła – Zofii Kosztyły¹². Należy podkreślić, że tylko nieliczne przekazy literaturowe są źródłem informacji na temat komborskiego stroju ludowego.

Według prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie

są różne rodowody powstawania i nadawania swoistej rangi strojowi ludowemu czy innych form zewnętrznego zaakcentowania określonych różnic ludności, nie tylko wiejskich, także w Komborni. Dotyczyło to rozmaitych form organizowania się, wynikających z potrzeby bycia razem w określonej sprawie, dziedzinie życia, zwłaszcza w doniosłych chwilach; weselach, ślubach, uroczystościach kościelnych, świeckich, tożsamościowych, oczekiwań i dążeń, postulatów, radości i smutku – czyli całego życia ludzi małej ojczyzny; sąsiedztwa, siebie i innych osób. Były to obowiązki, poza pracą w polu na górskich zboczach i „paryjach”. A nade wszystko była to odwieczna potrzeba człowieka wypowiedzenia się, ukazania siebie, inności i zarazem bliskości, więzi solidarności, szerokiej gamy innych uczuć ludzkich¹³.

Chcąc określić, jak komborski strój ludowy jest postrzegany przez społeczność lokalną, czym on jest w aspekcie ludycznych, folklorystycznych

12 Badania zostały przeprowadzone z wykorzystaniem swobodnych wywiadów z listą pytań i techniki ankiety przez mgr Bernadetę Kosztyłę (Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Łomży) i dr Beatę Sufę (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie) we wrześniu 2022 r.

13 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona Beacie Sufie i Bernadecie Kosztyłe we wrześniu 2022 r.

(tradycyjnych) składników wartości, poproszono o wypowiedź w tym zakresie przewodniczącą i członkinię KGW w Komborni oraz sołtysa wsi.

Komborski strój ludowy, jak wynika z przekazu przewodniczącej Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni Zofii Koszytyły,

jest, piękny, cudowny, z tradycjami, to zaszczyt iść w takim fartuchu. Komborski strój ludowy był i jest zawsze otaczany szacunkiem w sposób szczególny, odpowiednio przechowywany i pielęgnowany i przekazywany z pokolenia na pokolenie dla zachowania ciągłości kulturowej. Był i jest noszony z wielką dumą, a jego piękno i oryginalność, zdobnictwo są doceniane nie tylko przez miejscową ludność. Niejedna osoba zazdrościła nam tych fartuchów, każdy chce uwiecznić je na zdjęciu, jesteśmy rozchwytywane, gdy pojawiają się w tych strojach na różnych uroczystościach. Strój komborski był nie tylko piękny i z tradycjami, ale był i jest to przede wszystkim nasz strój. Zakładamy go zawsze na szczególne okazje i uroczystości: kościelne, gminne, wojewódzkie i państwowe, ale kiedyś noszono go także w niedzielę. Zawsze byliśmy otaczane zainteresowaniem, gdy występowałyśmy w komborskim stroju ludowym, wyróżniał i wyróżnia nas w społeczności i reprezentuje ją w sposób godny¹⁴.

Obecnie, jak akcentowały członkinie Koła, stroje noszone podczas uroczystości na szczeblu lokalnym i państwowym (dożynki parafialne, gminne, państwowe, odpusty, święta kościelne – koronacja obrazu Matki Boskiej Pocieszenia, jubileusze – jubileusz stulecia Straży Pożarnej w Komborni), podczas biesiad o zasięgu międzynarodowym „stanowią niewątpliwą atrakcję i wyróżnik tutejszej społeczności, są podziwiane”¹⁵.

Kultywowanie tradycji noszenia stroju komborskiego odbywa się również podczas uroczystości rodzinnych, np. wesel, na które członkinie Koła są często zapraszane i podczas których prezentują swoje wytwory kulinarne (weselne wypieki, różnego typu posiłki i przetwory), a także podczas pogrzebów członkiń Koła, jako wyraz swoistej solidarności i hołdu oddawanego osobie zmarłej, która nosiła strój komborski.

Tak jak przywiązujemy się do swojego domu, sąsiedztwa, pejzażu, regionu i różnych elementów z nim związanych, podobnie przywiązujemy się do stroju. Jak podkreślają przewodnicząca i członkinie Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni, komborski strój ludowy dla osób go noszących ma szczególne znaczenie emocjonalne i przynależnościowe:

14 Wypowiedź Przewodniczącej Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni Zofii Koszytyły uzyskana za pomocą techniki wywiadu we wrześniu 2022 r.

15 Wypowiedź członkiń KGW w Komborni uzyskana za pomocą techniki ankiety we wrześniu 2022 r.

bardzo ważne jest to, że strój jest nasz, co oznacza, że noszą go kobiety z Komborni, przynależy do nas. Jesteśmy dumne, że jest nasz. Strój komborski charakteryzuje nas, świadczy o naszej tożsamości. Nie wyobrażamy sobie, żeby można było odejść od tradycji noszenia stroju komborskiego na rzecz innego, równie pięknego¹⁶.

Wypowiedź ta świadczy o mocnym utożsamianiu się ze strojem ludowym, tym tak ważnym elementem kultury wsi i identyfikatorem tożsamości wiejskiej. Wypracowany kanon piękna uwzględniał to, co akceptowalne, dozwolone czy możliwie dopuszczalne. Był wyrazicielem zbiorowego „ja” i tym samym spajał i spaja lokalną zbiorowość (Czachowski i Słomska-Nowak, 2013).

Strój ludowy stanowi zatem znaczący i niezbywalny element współczesnego życia regionalnego ze względu na fakt, iż – jak zauważa Jolanta Kruk – „rzeczy towarzyszące człowiekowi przynależą do jego świata i są źródłem wiedzy o nim” (2008, s. 29).

Poznanie najbliższego otoczenia i wspólnego dziedzictwa kulturowego prowadzi z kolei do identyfikacji z miejscem, ziemią, społecznością lokalną. Rola kobiet na wsi, a szczególnie rola członkiń KGW w Komborni, jest w tym zakresie znacząca. Są „nosicielkami” pamięci (Assman, 2008; Biejat i Wójcikowska, 2015). Jednym z wielu działań podejmowanych przez członkinie Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni na rzecz poznawania wspólnego dziedzictwa regionu są liczne warsztaty, m.in. kulinarne dla dorosłych i młodzieży, będące nie tylko okazją do poznania historii, wyglądu i znaczenia komborskiego stroju ludowego jako istotnego elementu kultury wsi, elementu kultury tożsamości, ale także stanowiące świetny sposób na poznanie kulinariów charakterystycznych dla regionu. Działania te mogą być przyczynkiem do rozwijania postawy patriotycznej, do budowania więzi z regionem, do poznania tradycji i zwyczajów regionalnych, do integracji pokoleń.

Członkinie Koła zgodnie podkreślały, że z wielkim zaangażowaniem pozyskują wytwory związane z ziemią komborską, tutejsze przepisy czy oryginalne elementy stroju komborskiego, dbając o jego kompletność. Przewodnicząca Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni z dużym oddaniem angażuje się w jego pielęgnację i przechowywanie. Przygotowywanie stroju na kolejne wydarzenia i uroczystości wymaga planowania, czasu, zaangażowania, wysiłku i dyspozycyjności, a więc jest to zadanie wymagające oddania i poświęcenia. Każda osoba zakładająca strój ma swój terminarz związany z przygotowaniem stroju, by móc założyć go podczas

16 Wypowiedź członkiń KGW w Komborni uzyskana za pomocą techniki ankiety we wrześniu 2022 r.

danego wydarzenia (strój należy nakrochmalić, wyprasować, uzupełnić w nim brakujące elementy, np. elementy haftu ręcznego). Przed ważnymi wydarzeniami fartuchy są gotowane w proszku, gdy pożółkły (nie można ich prać ręcznie, gdyż osłabia się materiał), po wyschnięciu wymoczone w krochmalu, płukane, po wyschnięciu kropione, zwinięte w rulon i odstawione na 2 godziny, następnie prasowane ciężkim żelazkiem po lewej stronie dla efektu haftu ręcznego, odpowiednio marszczone, wyrównywane, a na koniec strój przykryty zostaje lekką tkaniną, chroniącą go przed zabrudzeniami i uszkodzeniami, i jest wieszany pod sufitem. Po uroczystościach bluzki i fartuchy są moczone, by usunąć z nich krochmal, i suszone. W oczekiwaniu na kolejne okazje i uroczystości strój jest przechowywany w szafie. Bluzki odkłada się luźno na półkę bez prasowania i bez układania, aby nie powstały na nich zagięcia. Na podkreślenie zasługuje wspólna dbałość o wygląd stroju, jest on bowiem ważnym elementem medialnym, wizerunkowym (nie może być niewyprasowany, niewykrochmalony czy mieć zagięcia). Ta pieczołowita pielęgnacja ma sprawić, że strój ludowy będzie jeszcze służyć niezniszczony kolejnym pokoleniom. Jak podkreślały członkinie KGW w Komborni, strój jest dla nich bardzo cenny nie tylko ze względu na dużą wartość materialną, ale przede wszystkim na fakt, że jest to element ich kultury. Jest czymś wyjątkowym, czymś, co wyróżnia tę kulturę od innych kultur i regionów; jest pamiątką, eksponatem, wspomnieniem dawnych czasów, symbolem przynależności do regionu i lokalnej kultury; wyraża szacunek dla regionu, jest ozdobą Komborni, tradycją rodzinną („mamusia chodziła w stroju jako swaszka na wesela”).

Panie zakładające komborski strój ludowy wskazały na trud związany z pozyskiwaniem oryginalnego stroju, a zwłaszcza niektórych jego oryginalnych komponentów. Respondentki zgodnie podkreślały, że bardzo zależy im na tym, aby elementy stroju komborskiego były pierwotne, oryginalne, a te niestety wraz z upływem lat ulegają zniszczeniu i nie można ich dokupić. Stąd stroje komborskie są pozyskiwane od osób, które już ich nie noszą, a brakujące czy uszkodzone elementy strojów uzupełnia się, czy reperuje przy użyciu komponentów pochodzących z innych niekompletnych oryginałów.

Wysiłek włożony w odnawianie i pielęgnowanie stroju (naprawa haftów, tkaniny) zdecydowanie się opłaca, gdyż doświadczenia związane z ubieraniem i noszeniem stroju są, zdaniem respondentek, wyjątkowe i niepowtarzalne. Należy podkreślić, że mimo iż strój zakłada się z trudem, a jego noszenie wymaga wytrzymałości, sił i kondycji podczas trwających wiele godzin uroczystości, to jednak, jak podkreśla przewodnicząca Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni:

warto przeżyć i doświadczyć radości z noszenia stroju. To nic, że z trudem samemu się go ubiera, że trzeba wiele godzin stać podczas uroczystości, bo nie można po założeniu stroju np. usiąść, by nie zmarszczyć długo prasowanego fartucha czy bluzki. Noszenie go wynagradza nam wszystkie trudy. Ludzie są zachwyceni i dumni z naszego stroju, cieszą się nim wszyscy, utożsamiają się z nim. Mają do niego ogromny szacunek. To zaszczyt nosić ten strój. On jest dla mnie wszystkim¹⁷.

Odpowiedzi na pytanie skierowane do członkiń KGW na temat postrzegania zaangażowania osób noszących strój wykazały, że rodzina, najbliżsi aprobują te wysiłki, wyrażają szacunek i podziw dla stroju, pomagają przed uroczystościami w jego zakładaniu i cieszą się, że ta tradycja jest kultywowana.

Na walory komborskiego stroju ludowego zwraca również uwagę sołtys wsi Kombornia Jan Wawrzkowicz. Sołtys wsi jest reprezentantem mieszkańców oraz „łącznikiem” między społecznością wiejską a władzą wyższego szczebla (Matysiak, 2013, s. 191–195). Zdaniem Jana Wawrzkowicza.

strój jest piękny, dobrze utrzymany, pięknie wyszywany, z tradycją, noszony od 1924 r. Jak zapisano w *Kronice Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni*, ma prawie 100 lat, nie dorównują mu inne stroje, nie należy go zmieniać, bo jest bardzo dobrze utrzymany. Ludzie są bardzo zadowoleni, że jest w takim dobrym stanie, że te stroje są pielęgnowane przez Panie z KGW i że członkinie Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni poważnie mogą w nich konkurować z innymi członkiniami kół noszącymi inne stroje. Nie ma się czego wstydzić, inne stroje mu nie dorównują. Strój wzbudza zachwyt, jest bardzo poważany i ważny dla społeczności związanej z naszym regionem. Strój wiąże się z tradycją. To ważny aspekt naszej kultury, jest wyznacznikiem, symbolem. Panie z Koła Gospodyń Wiejskich [w Komborni] wielokrotnie konkurowały z innymi kołami, ale nasz strój był i jest najładniejszy¹⁸.

Sołtys Komborni z przekonaniem wskazuje na potrzebę kultywowania stroju komborskiego, jednocześnie podkreślając, aby nic w nim nie zmieniać:

należy kultywować tradycję noszenia stroju, jest to ważne z wielu względów. Mieszkańcom Komborni strój ludowy bardzo się podoba i popierają

17 Wypowiedź Przewodniczącej KGW w Komborni Zofii Kosztyły udzielona dr Beacie Sufie we wrześniu 2022 r.

18 Wypowiedź sołtysa wsi Kombornia Jana Wawrzkowicza, udzielona dr Beacie Sufie we wrześniu 2022 r.

wszelkie działania i inicjatywy z nim związane. Bardzo się cieszę, że młodym strój komborski także się podoba¹⁹.

Jan Wawrzkowicz dostrzega również potrzebę dbałości o strój i jednocześnie podkreśla, że strój komborski jest pielęgnowany przez członkinie Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni w najlepszy możliwy sposób. Zaznacza przy tym, że noszenie stroju jest wyzwaniem, trzeba w nim nieraz kilka godzin stać na uroczystościach, żeby go nie uszkodzić, jest dużo obowiązków związanych z jego zakładaniem i noszeniem i wymaga to wiele wysiłku i zaangażowania. Sołtys wsi Kombornia jest bardzo przychylny wszystkim działaniom i inicjatywom związanym z kultywowaniem stroju i tradycji i wspomaga członkinie Koła Gospodyń Wiejskich z Komborni w organizacji i realizacji równych przedsięwzięć.

Niestety z wypowiedzi członkiń z KGW wynika, że tradycja noszenia stroju zanika. Młode kobiety nie są zainteresowane jego noszeniem. Jest to dla nich uciążliwe, męczące, czasami przynoszące wstyd, nie mają czasu na uczestniczenie w uroczystych wydarzeniach. Młode osoby dostrzegają zbyt dużo obowiązków związanych z pielęgnacją stroju i problemy z jego przechowywaniem (mają obawy, że mogłyby uszkodzić strój, a jest on dla nich bardzo cenny). Nie chcą również angażować się w działalność Koła Gospodyń Wiejskich, gdyż jest to ich zdaniem zbyt czasochłonne, wymaga wysiłku i systematyczności.

Zdaniem prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie

kultywowanie różnych form tradycji, w tym ludowych, wiejskiego folkloru jest obecnie trudne. Głównie wiejskość została dramatycznie „wyorana” w zderzeniu z rewolucją technologiczną, komercją gospodarczą i ogólnie ponowoczesną zmianą myślenia, stosunku do wiedzy i jej wartości, także o własnych korzeniach kulturowych, genealogii, etnicznej i antropologii kulturowej. Do tego przyczynił się relatywizm obyczajowy, norm etycznych, estetycznych w egocentrycznym życiu społecznym. Zapomina się o swoim zakorzenieniu i źródłach swojej tożsamości „w płynącej rzeczywistości postmodernistycznej.

Natomiast

kultywowanie tych wymienionych i innych jeszcze tego rodzaju znaczeń tradycji w tym schemacie „rozpędzonego” świata odrzuca się, często bezmyślnie, bez świadomości, co tracimy. To zjawisko nasiliło się od połowy

19 Jw.

lat 80., przechodząc różne fale w środowisku młodzieżowym, później, czyli obecnie także dotyczy społeczności ludzi starszych²⁰.

Postępującemu procesowi zacierania różnic kulturowych pomiędzy wsią a miastem po 1980 r. sprzyjały: oświata, popularyzacja czytelnictwa, prasa, radio i telewizja, pod których wpływem stopniowo postępował, jak zauważa Małgorzata Machałek:

proces porzucenia kultury ludowej na rzecz miejskiego stylu życia realizowanego w warunkach wiejskich. Tradycyjna kultura ludowa, zwyczaje i tradycje, choć oficjalnie uznawane za wartościowe, coraz częściej były kultywowane jedynie przy okazji świąt i uroczystości niż z wewnętrznej potrzeby mieszkańców wsi (2013, s. 79; por. Bukraba-Rylska, 2008; Styk, 1999).

Biorąc pod uwagę fakt, że tradycja jest nieodłącznym elementem polskiej kultury, tożsamości, a nasi przodkowie wykazywali dbałość o przekaz obyczajów, wiedzy, wartości z pokolenia na pokolenie, namysł nad zagadnieniami kultywowania tradycji i ludowości jest nie tylko potrzebny, lecz także wymaga praktycznych rozwiązań.

Kultywując tradycję noszenia stroju, należy ukazywać bogactwo jego zdobnictwa (haftów, kolorystyki, faktury, form) i uczyć jego tworzenia, zapoznawać z historią regionu, dawnymi zwyczajami i obyczajami. Wspólne spędzanie czasu, dyskusje podczas organizowanych przez panie z Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni spotkań, warsztatów i pikników mogą zaowocować integracją pokoleń. Wykonywanie ozdób, poznanie wytworów sztuki ludowej, pieśni, przyśpiewek, tańców ludowych, rodzimych zwyczajów, obyczajów, rytuałów umacnia wzajemne więzi, integruje społeczność lokalną, ukazuje bogactwo różnorodności danego regionu, rozwija patriotyzm, a młode pokolenia wprowadza w świat wartości, kultury, pielęgnowanej przez naszych przodków. Odkrywanie komborskiego stroju ludowego i tradycji z nim związanych może stać się bazą do poznawania własnego regionu, ale także innych regionów nie tylko z nim sąsiadujących, może również prowadzić do kształtowania postaw tolerancji wobec grup odmiennych kulturowo, otwarcia się na inne społeczności (Michalewska, 1997, s. 120).

W dobie wszechobecnej komputeryzacji, szumu informacyjnego należy zaoferować młodym ludziom lepszą alternatywę niż samotne spędzanie czasu w wirtualnym świecie. Zauważany coraz bardziej powrót

20 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona mgr Bernadecie Kosztyle we wrześniu 2022.

do „korzeni” niewątpliwie może inspirować do podejmowania twórczych działań w zakresie treści związanych z edukacją regionalną. Popularność zyskują warsztaty rękodzieła ludowego, podczas których uczestnicy mogą nie tylko posiłkować się wiedzą na temat kultury i zwyczajów, ale również tworzyć.

Należy podkreślić, że kształtowanie tożsamości regionalnej wymaga podejmowania zarówno w szkole, jak i w rodzinie takich działań, które umożliwią dzieciom poznanie, jak należy obcować z dobrami kultury regionalnej, i ukazać nie tylko nierozzerwalny związek człowieka z kulturą regionalną, jak również sens podejmowania przedsięwzięć na rzecz wspólnoty regionalnej. Przybliżanie dziedzictwa kulturowego regionu dzieciom i młodzieży, jak wskazuje Stanisława Trebunia-Staszela (2005, s. 12), „może okazać się jedną z ważniejszych dróg kształtowania osobowości młodego człowieka, jego wrażliwości i kreatywności”.

Podsumowanie

Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego można zauważyć, że rozmówcy dostrzegają potrzebę kultywowania komborskiego stroju ludowego i tradycji komborskich, kierując się pobudkami kulturowo-poznawczymi, aplikacyjnymi, jak również emocjonalnymi. Nie wszyscy jednak angażują się w ten proces. Jak zauważa K. Szmyd

Nie wszyscy jednak dostrzegają „żywotne” miejsca i sposoby ich prezentowania w kulturalnej, obyczajowej, czy społecznej przestrzeni życia wiejskiego, gminnej i szerszej, pokrewnej „wspólnoty” kulturowych korzeni owych „żywiolów” etnicznych, językowych i zwyczaju. Trudno je rozwijać wobec ofensywy modeli kulturowych współczesności, które unicestwiają tradycje wiejskie i wiejskości, we wszystkich jej dziedzinach, w niemal każdej, nawet najmniejszej i odległej miejscowości²¹.

Można jednak przyjąć, że jest to zadanie współczesnych, by tak pieczołowicie chronione wartości przez naszych przodków były przekazywane młodym pokoleniom i wspierały ich wszechstronny rozwój. Należy podkreślić, że tradycja to pewnego rodzaju nauka szacunku i poszanowania dla różnych norm. Brak przywiązania do tradycji i czerpania z jej dorobku prowadzi do zatracenia tożsamości narodowej. Warto podkreślić, że w czasach, w których postępuje proces unifikacji tożsamości młodego pokolenia

21 Wypowiedź pisemna prof. dr. hab. Kazimierza Szmyda z Państwowej Akademii Nauk Stosowanych w Krośnie udzielona mgr Bernadecie Kosztyle we wrześniu 2022.

nastolatków, powstaje kategoria „globalnego nastolatka”, którego tożsamość jest w zdecydowanie mniejszym zakresie kształtowana przez wartości narodowe i państwowe, a w większym przez kulturę popularną oraz ideologię konsumpcji. Można tu mówić, jak zauważają Agnieszka Suchocka i Iwona Królikowska „o zjawisku tzw. «tożsamości do wynajęcia», bez zakorzenienia, umocowania poczucia przynależności, wszędzie i nigdzie «u siebie»” oraz „tożsamości typu insert” (2014, s. 73–74).

BIBLIOGRAFIA

- Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Biejat, M. i Wójcikowska, K. (2015). O roli tradycji we współczesnej działalności kół gospodyń wiejskich. *Wies i Rolnictwo*, nr 1, 97–109.
- Bogatyriew, P. (1997). *Semiotyka kultury ludowej*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Brylak-Zaluska, M. (2014). *Zarys tradycyjnej kultury materialnej; Tradycyjny strój ludowy Pogórzan*. W: H. Kuś (red.), *Tańce i pieśni Pogórzan*. Bobowa: Stowarzyszenie Gryf.
- Brzezińska, A.W., Paprot-Wielopolska, A. i Tymochowicz, M. (red.) (2020). *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy. Atlas Polskich Strojów Ludowych*, t. 39. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Bukraba-Rylska, I. (2008). *Socjologia wsi polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czachowski, H. i Słomska-Nowak, J. (2020). O strojach ludowych inaczej... Między estetycznym a filozoficznym wymiarem wiejskiej odzieży. W: A.W. Brzezińska, M. Tymochowicz (red.), *Stroje ludowe jako fenomen kulturowy. Atlas Polskich Strojów Ludowych*, t. 39. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 9–14.
- Dyczewski, L. (2002). *Trwałość i zmienność kultury polskiej*. Lublin: Akademia Społeczna.
- Gadomski, S. (2007). *Strój ludowy w Polsce*. Warszawa: Fundacja Kultury Wsi.
- Gajewski, B. (1995). *Kombornia*. Krosno: Chemigrafia.
- Hermanowicz-Nowak, K. (1976). *Odzież*. W: M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba-Pojnarowa i W. Paprocka (red.), *EtnoGRAFIA POLSKI. Przemiany kultury ludowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kruk, J. (2008). *Doświadczenie, reprezentacja i działanie wśród rzeczy i przedmiotów. Projektowanie edukacyjne*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Łobos, A. (2009). Folklor – edukacja, sztuka, terapia. Wprowadzenie do problematyki. W: M. Knapik i A. Łobos (red.), *Folklor – edukacja, sztuka, terapia*. Bielsko-Biała: Wyższa Szkoła Administracji.
- Machalek, M. (2013). Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989. *Klio*. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym, t. 26, nr 3, 55–80.
- Materiał archiwalny: swobodna wypowiedź Profesora Kazimierza Szmyda zapisana w formie notatki.
- Materiał archiwalny: swobodna wypowiedź Przewodniczącej Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni Zofii Kostyły, zapisana w formie notatki.
- Materiał archiwalny: swobodna wypowiedź członkiń Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni, zapisana w formie notatki.
- Materiał archiwalny: swobodna wypowiedź Sołtysa Komborni Jana Wawrzkowicza, zapisana w formie notatki.
- Materiał kronikarski: I–II część *Kroniki Koła Gospodyń Wiejskich w Komborni*.
- Materiał fotograficzny zgromadzony podczas konferencji „Wokół stroju w kulturze-przebieranie, ukrywanie, kreowanie, manifestowanie, kontestowanie. W tradycji i Współczesności” zorganizowanej przez Instytut Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa (Wydział Filozoficzny) 28 września 2022 r., Akademia Ignatianum w Krakowie.
- Matysiak, I. (2014). *Rola sołtysów we współczesnych społecznościach wiejskich. Płeć jako czynnik różnicujący kapitał społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Maruszewska, I. (2013). Znaczenie funkcji sołtysa we współczesnej Polsce. *Prace Studenckie, Civitas Hominibus*, nr 18, 191–195.
- Michalewska, M.T. (1997). O tak zwanej edukacji regionalnej, W: I. Nowakowska-Kempna (red.). *Śląsk jako region pogranicza językowo-kulturowego w edukacji*, Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Misiejuk, D. (2005). Kwestia kompetencji kulturowych a tożsamość. Edukacja regionalna. W: J. Nikitorowicz, D. Misiejuk i M. Sobceki (red.), *Region. Tożsamość. Edukacja*. Białystok: Trans Humana.
- Niemczyńska-Szurek, A. (2007). *Na pogórzańskiej wsi*. Gorlice: Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów.
- Nikitorowicz, J. (red.) (1997). *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*. Białystok: Trans Humana.
- Ossowski, S. (1967). Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. W: S. Ossowski (red.), *Dziela*, t. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 201–235.
- Ossowski, S. (1967). Zagadnienie więzi regionalnej i narodowej na Śląsku Opolskim. W: S. Ossowski (red.), *Dziela*, t. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 251–300.
- Piskorz-Branekova, E. (2008). *Polskie stroje ludowe*, cz. I. Warszawa: Sport i Turystyka – MUZA SA.
- Piskorz-Branekova, E. (2007). *Polskie stroje ludowe*, cz. III. Warszawa; Sport i Turystyka – MUZA SA.

- Sięgień, A.J. (2002). Edukacja regionalna w obrębie stabilizacji społeczno-ustrojowej. W: *Międzygeneracyjna transmisja dziedzictwa kulturowego. Globalizm versus regionalizm*. Białystok: Wydawnictwo Trans Humana, 235–237.
- Smolińska, T. (2016). W kręgu badań nad tradycyjną odzieżą ludową w Polsce. *Notatnik Skansenowski. Rocznik Muzeum Wsi Opolskiej*, nr 5, 9–16.
- Styk, J. (1999). *Chłopi i wieś polską w perspektywie socjologicznej i historycznej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Suchocka, A. i Królikowska, I. (2014). Kreowanie tożsamości kulturowej jako wyzwanie XXI wieku. *Colloquium*, nr 4, 73–88.
- Szczepańska, B. i Szczepański, J. (2019). Współczesne role kół gospodyń wiejskich w społecznościach lokalnych (na przykładzie województwa dolnośląskiego). *Acta Universitatis Lodzianis Folia Sociologica*, nr 68, 67–79.
- Szmyd, K. (2012). *Pokoleniowe przemiany wsi Podkarpackiej 1930–2010*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Szyfer, A. (1997). *Tożsamość kulturowa: implikacje teoretyczne i metodologiczne. Studia Etnologiczne i Antropologiczne 1*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 159–167.
- Trebusia-Staszal, S. (2005). Wychowanie regionalne – jego znaczenie. W: A. Pawlikowska-Wójcicka (red.), *Edukacja regionalna, I: Podtatrze*. Kraków: MCDN.
- Wójcik, A. (1965). *Strój Pogórzeń*. W: R. Reinfuss (red.), *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej powiatu gorlickiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Żygulski, Z. (1994). Strój jako forma symboliczna. W: A. Sieradzka i K. Turcka (red.), *Ubiory w Polsce. Materiały III Sesji Klubu Kostiumologii i Tkańnicy Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, październik 1992, Warszawa.

Beata Sufa – dr nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki (Uniwersytet Pedagogiczny Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie). Obszar jej badań obejmuje: pedagogikę przedszkolną i wczesnoszkolną, psychopedagogikę twórczości, pedeutologię. Zainteresowania naukowe dotyczą: problematyki edukacji dzieci w wieku przedszkolnym i w młodszym wieku szkolnym, strategii rozwoju kreatywności i przedsiębiorczości dzieci w edukacji elementarnej, kompetencji nauczycieli przedszkola i edukacji wczesnoszkolnej. Autorka dwóch monografii autorskich: *Komunikacja niewerbalna. O porozumiewaniu się nauczycieli i uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków; Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2008; *Kreatywność nauczycieli i uczniów w edukacji wczesnoszkolnej*. Kraków: Wydawnictwo: Uniwersytet Pedagogiczny Kraków, 2023; jednej monografii współautorskiej: *Kompetencje społeczne uczniów w młodszym wieku szkolnym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego, 2019, kilku prac pod redakcją; licznych artykułów w czasopiśmie i rozdziałów w recenzowanych monografiach wieloautorskich.